

Промене у структури римског друштва након великих освајања у 2. веку

После Другог пунског рата (218-202) наступа период великих и далекосежних промена у римској привреди и у римском друштву. У периоду краћем од једног столећа Рим је постао светска сила са којом се ниједна медитеранска држава није могла мерити. Римска војска уништила је две старе и моћне државе, Македонију у Трећем македонском рату (171-168) и Картагину у Трећем пунском рату (149-146), и ослабила Селеукидску краљевину. Освојене земље инкорпорирани су у римску државу (*imperium Romanum*) као провинције.

Последице римске експанзије у Медитеран

Огромна земљишна пространа са развијеном пољопривредом обезбедила су прилив аграрних производа у Италију, нарочито жита. Рим је загосподарио неисцрпним изворима сировина (нпр. рудници сребра у Шпанији), и јефтине радне снаге (ратни заробљеници који су претворени у робове и провинцијско становништво које није имало никакавих права). Отварају се неограничене могућности за инвестиције, предузетништво и финансијске послове. Држава доживљава економски процват. Све то довело је до наглих промена у структури римског друштва, неки друштвени слојеви били су ојачани, други ослабљени а нови створени. Формирају се два **горња сталежа** са посебним статусним квалификацијама и привилегијама.

Структура римског друштва у 2. веку

Правни статус становништва римске државе: римски грађани, савезници у Италији, слободни становници провинција (перегрини), робови и ослобођеници.

Горњи слојеви становништва

Сенаторски сталеж. Сенаторска аристократија задржала је политичко вођство у држави зато што су римски ратни успеси против Ханибала и на истоку потврдили успешност сенатске политике. **Углед** римске аристократије порастао је и у земљи и у свету. Припадност владајућој елити, нобилитету, била је једина квалификација за будућег политичара и државника, а његови успеси, војни и дипломатски, само су ојачавали позиције аристократских породица у 2. веку. Оне су уживале најширу подршку у народу, војсци и међу разгранатом клијентелом у Италији и у провинцијама (пример Сципионовог избора и клијентеле Клаудија Марцела на Сицилији).

Салустије, Југуртин рат 41, 7, и д.: „О свим државним пословима, и у рату и у миру, одлучивало је по свом нахођењу само неколико људи. Државне финансије, провинције, службе, почаст и тријумфи били су у њиховим рукама. А народ је био притиснут сиромаштвом и војном службом. Док су војсковође и њима блиски кругови приграбили сав ратни плен, дотле су родитељи и деца римских војника протеривани из својих домова од стране моћних суседа.“

Салустије указује на раст **економске моћи** аристократије, посебно појединих, водећих породица, као што су Корнелији Сципиони, Емилији, Клаудији, чији су се припадници као војсковође враћали из ратова са огромним пленом. Новац су углавном инвестирали у земљу у Италији и у робове, што је довело до темељних промена у земљишној структури Италије (в. доле: сељаштво). Са својих имања и из других облика својине извачили су огроман профит. Заступник идеологије богаћења уз извлачење максималне добити кроз минимална улагања у

пољопривреду био је Марко Порције Катон (цензор 184. г.), који је истовремено пропагирао традиционални идеал сенатора чија је света дужност служба отаџбини, и који је све интелектуалне иновације сматрао опасним. Он је, у приватном животу, своје богатство инвестирао не само у земљиште него и у трговину и банкарство, изврдавајући **Клаудијев закон** из 218. г. (Плутарх, Катонова биографија)

Углед и економска моћ које су водеће аристократске породице оствариле у 2. веку продубиле су јаз између нобилитета и осталих сенатора којима је био затворен приступ конзулату (пример Марија: женидбом се повезао са нобилитетом коме није припадао). Једна од последица Другог пунског рата била је у томе што су створили **ривалитети** између појединих доминантних породица у оквиру самог нобилитета. Од раније, и пре Другог пунског рата, поједине породице римског нобилитета узајамно су се повезивале, углавном браковима, и формирале политичке савезе (*amicitiae*) чији је један од основних циљева био подршка заједничком кандидату на изборима. То нису биле политичке партије у модерном смислу, иако су од 2. века могле имати и одређени политички програм (нпр. у питањима спољне политике), нити су биле трајног карактера. Равнотежа између породица римског нобилитета представљала је темељ олигархијског система и она је доведена у питање после Другог пунског рата када су се припадници појединих породица кроз узастопне конзулате и проконзулате издигли изнад аристократије и достигли готово монархијски положај у држави (*dominatio*).

Током Другог пунског рата Квинт Фабије Максим био је најпре диктатор 217, а затим три пута конзул (215, 214 и 209), а Марко Клудије Марцел био је четири пута конзул (215, 214, 210 и 208). Уз то, значај промагистратура је стално растао, тако да је Гнеј Корнелије Сципион имао врховно заповедништво непрекидно од 218. до 211 (прво као конзул а затим као проконзул у Шпанији), док је његов син, Гнеј Корнелије Сципион (Африканац) десет година (од 210. до 201) био у извесном смислу врховни командант Рима.

Чињеница је, међутим, да је аристократија у условима ратне кризе сама допринела уздизању појединаца из својих редова. **Вилијев закон** из 180. управо је требало да онемогући муњевит успон појединаца, али он је нарушен већ када је Сципион Млађи (Емилијан) изабран за конзула 147, иако није вршио претуру, и поново био изабран за конзула 134, иако је 152. био донет закон који забрањује поновни избор за конзулат.

Витешки сталеж: „нови богаташи“, друштвени слој пословних људи којима су најпре ратови у удаљеним крајевима а затим развој трговине, предузетништва и финансијских послова отворили до тада неслућене могућности за богаћење. Били су углавном ниског порекла, али и они су своје богатство инвестирали у земљу. Економску моћ стекли су захваљујући томе што је држава њима препустила одређене административне послове за које нису постојале одговарајуће цивилне службе: снабдевање војске приликом ратних похода; извођење јавних градитељских подухвата као што су путеви, грађевине, мостови; закуп експлоатације рудника; закуп разних државних такси. За таква крупна финансијска пословања витезови су се организовали у удружења/компаније: **публикани**. Они су у тим пословима били ефикасни, али су вршили и разне злоупотребе које држава није успевала да сузбије, јер није имала инструменте контроле. (сукоб публикана и сенатора, управника у провинцијама, нпр. Лукула) Приватно, витезови су се бавили банкарством, зеленашством, трговином, а многи од њих су били и земљопоседници, нарочито у градовима у Италији.

Као сталеж витезови су конституисани када су сенатори, који су раније једини улазили у првих 18 центурија у центуријатској скупштини, одлучили да се одвоје

од новопридошлих богаташа. По закону из 129. године, сенатори (што не важи и за чланове њихових породица) су се повукли из витешких центурија — препустили су их новим богаташима са одговарајућим имовинским цензом (око 100.000 денарија), и тако је настао **витешки сталеж** (*ordo equester*). Витезове је цензор уписивао у центурије пошто би претходно проверио њихово финансијско и физичко стање и моралне квалитете. Њихов статусни симбол био је коњ кога су добијали од државе (*equus publicus*) и сваког 15. јула они су учествовали у свечаној паради до Капитола. Носили су златан прстен, тунику са уском пурпурном траком (*angustus clavus*), за разлику од сенатора чија је туника имала широку пурпурну траку (*latus clavus*), и имали су, као и сенатори, почасна седишта у позоришту.

Постепено, још од 4. в. пре Хр., **коњицу у римској војсци** не чине само припадници 18 витешких центурија (*equites*), него јој се додају савезничке јединице. После 300. г. пре Хр. у римској војсци коњицу дају само савезници (*auxilia*: помоћни одреди), а из 18 витешких центурија, које су задржале висок друштвени статус, бира се **средњи официрски кадар**: војни трибуни.

Горњи слојеви градског становништва у Италији и у провинцијама. Чинили су их земљопоседници, али они су се међусобно разликовали по правном статусу, имовинском стању и културном нивоу (муниципији и колоније на римској територији у Италији, савезнички градови у Италији; градови различитог статуса у провинцијама).

Нижи слојеви становништва

Сеоско становништво у Италији са римским грађанским правом највише је било погођено дуготрајним ратовима и последицама експанзије. Римске легије регрутоване су углавном од сеоског становништва. Страховити губици у људству током ратова ослабили су римску војску а у исти мах и сеоске породице лишили радно најспособнијих чланова. Они који су преживели ратове вратили су се на опустошена имања и пропала домаћинства за чије опорављање они нису имали средстава. С друге стране, велепоседници су све чинили да их отерају са земље, било тако што су откупљивали њихове поседе, или тако што су запоседали оне парцеле државне које су остајале необрађене [државна земља - *ager publicus* - могла се држати само под условом да се обрађује]. Оставши без земље и било какве могућности зараде (услед прилива јефтине робовске радне снаге) сеоска сиротиња слива се у Рим образујући масу градског **пролетаријата** који, као елемент народне скупштине, постаје политичка снага. Они се стављају под патронат богатих и амбициозних појединаца који, артикулишући њихове захтеве и обезбеђујући им егзистенцију, користе се њима као средством у борби против олигархије.

Италски савезници. Неримско становништво у Италији стадало је у ратовима као и римско сељаштво. И они су учествовали у ратовима (чинили су више од половине војних снага) а нису добијали готово никакве надокнаде. За разлику од римског пролетаријата они нису могли ни тражити заштиту преко народне скупштине, јер нису били римски грађани, а били су изложени самовољи римских магистрата.

Становници провинција (в. М. Ростовцев, Рим, VII и XIII)

Робови и ослобођеници

Ропство добија на значају у Риму тек после Пунских ратова када су се у Италију слиле масе поробљених ратних заробљеника. Они су постали извор јефтине радне

снаге на имањима велепоседника, а употребљавани су и као занатлије у градским центрима, и као слуге и учитељи у домовима богаташа. Нису били хомогеног састава. Они у градовима били су боље среће од оних на имањима и у рудницима, јер су имали изгледа да добију слободу уколико би добро обављали посао. Ослобођеници би са слободом добијали од свог бившег власника и римско грађанско право, и остајали би са њим у клијентској вези. Они су се углавном бавили трговином и занатством, и многи су успевали да себи обезбеде пристојан живот. А они који нису успели, чинили су градску сиротињу, пролетере (градски плебс), заједно са осиромашеним сељаштвом.

Брза и дубока диференцијација римског друштва довела је до сукоба између доминантних група и оних које су на различите начине биле угрожене и потлачене (провинцијско становништво, робови, италски савезници). Сем тога, и у оквиру друштвене елите избијају конфликти између појединих групација. Римски политички поредак није био прилагођен насталим променама и није био у стању да нађе решења којима би се тензије између супротстављених слојева могле превазићи. Исход је била криза која се испојила кроз грађанске ратове и устанке. Устанци потлаченог становништва нису могли довести до широко заснованог револуционарног бунта и унапред су били осуђени на пропаст зато што су циљеви различитих слојева били другачији и зато што ни ти слојеви нису били хомогени. Устанци робова били су различито мотивисани, држава је стајала иза њихових власника, и после угушења Спартаковог устанка 71. године пре Хр. устанака више није било. Провинцијско становништво (у Грчкој и у Азији) тежило је да се ослободи од репресије римских власти и да поврати некадашњу слободу. Али, подршку је могло тражити само споља. После Сулине победе над Митридатом 85. г. пре Хр. опозиција у провинцијама је сломљена, делом и због тога што су виши слојеви подржавали римску власт. Једино су италски савезници постигли циљ — добили су римско грађанско право (после тзв. Савезничког рата 89. године), али тиме је римска држава постала још јача зато што су се горњи слојеви Италика постепено интегрисали у два водећа staleжа, витешки и сенаторски.